

Kıbrıs'ta Vakıf Yönetimi ve Denetimi Sorunu *The Foundation Management And Control Of Cyprus Problem*

Adem Kara*
Cemil Çelik**

Özet

Osmanlı Devletinde Vakıf geleneği önemli yer teşkil etmektedir. Osmanlı'da devlet, vatandaşın canını, malını korumak, asayişi sağlamak, sınırları muhafaza etmek, devlet düzenini ne bahasına olursa olsun her şeyden üstün tutmak, bu düzeni ilgilendiren her türlü yüksek menfaati sağlamakla mükelleftir. Buna karşın bayındırlık eseri yaptırmakla, vatandaşı okutmakla, onun ibadetine yarayan yapılar inşa etmekle ve bu gibi şeylerle mükellef değildi.

Vakıfların, uluslararası hukuk tarafından kabul görmesi, bugün için ~~bu~~ önemini daha da arttırmaktadır. Malum olduğu üzere araştırma konumuz olan Kıbrıs adasında 1878 tarihinde başlayan İngiliz koloni hâkimiyeti pek çok soruna yol açmıştır. O günlerde acil olarak değiştirilmesi gereken ve bizim bugün önemle üzerinde durmamız gereken vakıf konusu önemle irdelenmelidir.

Özellikle her iki toplum arasında devam eden ve mahkemelere intikal eden davalarda, vakıf kayıtları, Türk tarafının tezini kuvvetlendirecek hüviyettir. Bu makale, Kıbrıs'ta vakıf sorununu ifade etmek maksadıyla hazırlanılmaya çalışılmıştır. Kıbrıs'ta, özellikle binin üzerinde vakıf olduğu gerçeği ortadayken, bu konudaki çalışmaları önemi anlamak hiç de zor olmasa gerektir.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Osmanlı, İngiliz, Vakıf, Hukuk.

Summary

Within the Ottoman Empire, the tradition of Foundation used to constitute a major position. The Empire was obliged to protect the citizens lives and properties, keep the peace, take care of the borders prefer the order of the state to everything at all costs and to provide the great profits about the order. On the other hand, it was not obliged to do public works such as educating the citizens, constructing sanctuaries, and so.

The fact that foundations are accepted by the International Law increases their importance for today. As we know, the British Colonial Hegemony caused several problems in the island of Cyprus, which is our research

* Doç. Dr.; Abant İzzet Baysal Üniversitesi – Bolu.

** Akdeniz Üniversitesi – Antalya.

subject. The subject of foundations which had to be changed urgently then and on which we should dwell must be scrutinized carefully.

Particularly, the records of foundations have got the features which strengthen the Turkish thesis at the ongoing and new opened lawsuits in the courts. This article has been prepared to state the foundation question in Cyprus. While the fact that especially there were more than a thousand foundations is evident, it is not difficult to understand the importance of the studies on this subject.

Key Words: Cyprus, Ottoman, British, Foundations, Law

1. Vakıf Kavramı

Osmanlı toplumu, Anadolu coğrafyasında ve yayıldığı tüm alanlarda birtakım sosyal ve ekonomik faaliyetleri ile dikkat çekmektedir. Osmanlı Devleti, yönetimi altına giren bölgelerde kısa sürede resmî varlığının göstergesi olan kurumları yerleştirdikten sonra, zamanla toplum ve devletin el ele vererek birtakım sosyal kuruluşları, yapıları ve hizmetleri oluşturduğu görülür. Osmanlı toplumu tarafından geniş ölçekte desteklenen bu sosyal kurumların ve hizmetlerin başında vakıf kuruluşları gelmektedir.

Bu kurumların tamamı, dinî ve hayrî faaliyetleri yürütmektedirler. Aslında karşılıksız hayırda bulunmak dinî bir faaliyet kabul edildiğinde, tek bir düşünce kalır ki, bu da mensup olunan dine hizmettir. Vakıflar temelde bu amaçla çalışırken, toplumsal hayata da çeşitli şekilde katkıda bulunurlardı.

Vakıf sistemi sosyal güvenliğin temel kurumu olduğu kadar eğitim, kültür, diyanet, bayındırlık, sağlık ve sosyal yardım yatırımlarını yürüten malî bir kurumdur. Yine bu kesimlerde hizmet gören, müderris, şeyh, kâtip gibi kişilerin maaşlarını ödeyerek câri harcamaların önemli bir kısmını finanse eden bir kurum olarak Osmanlı malî teşkilatının, merkez maliyesi ve tımar sistemi ile birlikte üçüncü alt ögesidir.

Vakfın esası, bir malı insanların faydalanması için, Allah'ın mülkü hükmünde olmak üzere, ferdî mülkiyet sahasından çıkarmaktır. Buna göre vakıf sisteminde *finanse eden* ve *edilen* olmak üzere iki unsur vardır. Finanse eden gelir kaynakları iktisadî ve sosyal hayatın esasları olan han, dükkân, çarşı, hamam, ziraî topraklar gibi taşınmazlar ile vakıf sandıklardan yapılan kredi faaliyetleridir. Bunlar esnaf ve tarımsal üreticiler için iş sahaları teşkil ederler. Bu kaynaklardan elde edilen gelirlerle hayır kurumları denen cami, medrese, zaviye, hastahane, kervansaray gibi eğitim, din, bayındırlık, sağlık ve sosyal yardım kurumları ile sosyal güvenlik sistemi finanse edilir¹.

Osmanlı sistemi siyasî, dinî ve ideolojik anlamlarda merkezî; idarî, iktisadî ve malî anlamlarda da mahallî özellikler taşımaktadır. Devlet malî yapıyı kurmak için öncelikle

¹Bahaeddin Yediyıldız, "Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri 1700-1800", **Osmanlı Araştırmaları**, c.II, İstanbul, 1982, s. 156.

sayımlarla ülkenin gelir kaynaklarını tespit eder. Aslında buna, kayıtlı ekonomi demek daha doğrudur. Bu sayımlar öncelikle devletin tımar kesimini teşkilatlandırır. Sonra nakdî kesimi oluşturan merkez maliyesi ve nihayet vakıflar kayda geçer. İşte bu üç kesim, merkez maliyesi, tımar sistemi ve vakıflar, Osmanlı malî teşkilâtını oluşturmaktadır. Osmanlı vakıf sistemi özerk ve demokratik bir *sivil toplum* sistemi olmakla birlikte devletin denetiminin dışında değildir. Nezaret kurumu, bu denetimi sağlamaktadır².

Vakıflar 1826'da Evkaf Nezareti kuruluncaya kadar nazır ve mütevelliler vasıtasıyla idare edilmiştir. Bu tarihte tahsisat kabilinden vakıflar Maliye hazinesi tarafından zapt edilmiştir. Hazine ile kolay ilgi kurulamayan vakıflar için ise söz konusu Nezaret kurulmuştur³.

Bu dönemde Avrupalıların Osmanlı topraklarında serbest dolaşım, mülk sahibi olma gibi istekleri vardır. Evkaf Nezareti'nin kurulması ile yabancıların Osmanlı topraklarındaki bu istekleri giderek gerçekleşmiştir. Tanzimat, tımar sistemini ortadan kaldırmış, dolayısıyla mîrî topraklara müdahale kolaylaşmıştır. Fakat vakıflar özerkti ve devletin müdahalesi çok zordu. Avrupalılar Paris, Londra ve Berlin kongrelerinde bu hususu belirtmişlerdir⁴.

Batılılaşma süreci içinde vakıflar bir yandan genişlerlerken, bir yandan da tesir ve nüfuzlarını kaybetmeye başladılar. Vakıfların merkezî hazine ve tımar sistemi aleyhine genişlemesini onaylamak mümkün değildir. Buna rağmen bu sistemdeki taşınmazların, Müslümanların elinden çıkmasını zorlaştırıyor ve sömürgecilerin kolonizasyon siyasetine engel teşkil ediyordu⁵.

2. Kıbrıs Adasında Vakıflar

Kıbrıs Şer'îye Sicillerinde özellikle vakıf hukuku ve vakıf mal varlıkları ile ilgili işlemlerin Şer'îye Sicillerinde kayıtlı vakfiyelere dayanılarak yapılması önem arz etmektedir. Önemli bir hususiyet vakıf hukukunun Türk ve Rum mahkemeleri tarafından aynen kabul edilmesidir ki bu yapacağımız araştırmalarda Şer'îye Sicilleri'nin önemini bir kat daha artırmaktadır.

Kıbrıs Temettuât Defterleri ile bunları tamamlayan vakfiye kayıtlarına göre, Kıbrıs'taki arazinin yaklaşık yarıya yakını Müslümanların tasarrufu altında bulunmaktadır. Kıbrıs'ta bulunan dükkân, han, hamam, kahvehane, fırın vb. gibi işyerlerinin toplam sayısı 969 olup; bunun 676 adedi Müslümanlara, 293 adedi de gayri Müslimlere aittir. Burada da Müslümanların %70 gibi ezici bir çoğunluğa sahip oldukları görülmektedir.

²İstanbul Külliyyatı, **İstanbul Ahkâm Defterleri**, İstanbul Vakıf Tarihi, C. I, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 410.

³Mustafa Nuri Paşa, **Netâyicu'l-Vukuât**, C. IV, 2. bs. İstanbul, 1327, s. 100-101.

⁴M. Hamdi, **Ahkâm-ı Evkaf**, İstanbul, 1326, s. 125-134.

⁵M.Fuad Köprülü, **İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi**, İstanbul, 1983, s. 391.

Tarla, arsa, çiftlik, bağ, bahçe, mezraa, harman vs. mevcuduna baktığımızda ise Müslümanların nüfuslarına göre daha fazla oranda araziye sahip oldukları görülmektedir. Müslümanların sahip oldukları tarla, arsa, çiftlik vs. oranı %42, gayri Müslimlerin ise %58'dir⁶.

İngilizlerin adada hâkimiyetinin başlamasını müteakip değişen kavramlar arasında vakıf arazilerini de görmek mümkündür. Öyle ki İngiliz dönemi Kıbrıs Şer'iyeye Sicilleri incelendiğinde görülen odur ki, defterlerin hemen hemen tamamı vakıflarla alakalıdır.

Elimizde bulunan sicil kayıtlarını incelediğimizde tespit ettiğimiz ve aşağıda örneklediğimiz konuları şu başlıklar altında toplayabilmek mümkündür. Evini, bahçesini, tarlasını, parasını, su kuyusunu, zeytinliklerini vakfedenler, bu vakfedilen mallarda niyet konusunda farklılıklar görülse de⁷ İngiliz döneminde vakıflaşmanın yoğun olduğu dikkate değerdir. Geleneksel algılayışın devamı olarak karşımıza çıkan vakıflaşma yanında muhtemeldir ki uluslararası hukukun kabule zorladığı vakıf gerçeğini de görmek mümkündür.

Kıbrısta'ki vakıflar ve İngilizlerin adaya hakim olmaları sonrasında ki nüfuz mücadeleleri irdelenmesi gereken hususlardır. Vakıf hukukun yok sayılarak yönetici atanmasına değin uzanan bir dizi karşılıklı eylemi ortaya koyduğumuzda yaşananları daha iyi algılamak mümkün olabilecektir.

3- Evkaf Sorunu

Osmanlı devletinde vakıflar önemli bir sosyal gerçekliktir. Bu paralelde vakıflar diğer bölgelerde olduğu gibi Kıbrıs'ta da önemli bir yer tutmaktaydı. Zira adada Çorlulu Ali Paşa, Abdullah Paşa, Cafer Paşa vakıfları gibi büyük birçok vakıf mevcuttu. Adadaki Müslüman halkın din, eğitim, sağlık, yardımlaşma gibi hizmetleri büyük gelirleri olan bu vakıflar vasıtasıyla yürütülmekteydi. Vakıfların birer mütevellileri ile Evkaf Nezareti tarafından atanmakta olan ve bunları gelir bakımından denetleyen evkaf muhasebecisi bulunmaktaydı⁸. XIX. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan gelişmeler Osmanlı Devleti açısından endişe vericidir. 93 Harbi sonrası, II. Abdülhamit, Sadrazam Sadık Paşa ile Hariciye Nazırı Saffet Paşa'yı, İngiliz Elçisi Layard'la görüşmek üzere görevlendirmiştir. 26 Mayıs tarihinde taraflarca varılan mutabakat üzerine, Osmanlı Devleti adına Hariciye Nazırı Saffet Paşa, Büyük Britanya ve

⁶Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları), Başbakanlık Basımevi, Ankara, s. 36. Kıbrıs'ın XIX. Yüzyıl İktisadi durumu için bakınız Soyaloğlu Tamçelik, "İktisat Tarihi Perspektifinden Hareketle 19. Yüzyıl Kıbrıs'ında Ekonomik Yapı ve Üretim-Tüketim İlişkileri" (The Economic Structure and Relations of Production and Consumption in Cyprus of the 19th Century from the Perspective of Economic History), VII. Kıbrıs Araştırmaları Kongresi 4-6 Kasım 2009, Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları, Doğu Akdeniz Üniversitesi Basımevi, Mağusa, 2010, s. 149-191.

⁷ İngilizlerin Ada'da hakimiyeti başladığında yapılan yeni düzene ait uygulamaların Ada'da yaşayan Müslümanları uluslararası hukukun güven altına aldığı vakıf müessesine başvurmasına neden olduğuda görülmektedir.

⁸ Bahattin Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi, TTK Yay, Ankara 2003; Nazif Öztürk, Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.

İrlanda Birleşik Krallığı adına Elçi Layard iki maddelik anlaşmayı 4 Haziran 1878'de imzaladılar.

Anlaşmayla Kıbrıs idaresi İngiltere'ye bırakılmakla beraber Osmanlı Devleti'nin ada üzerindeki mülkiyet hakkı ortadan kalkmıyordu. Ayrıca 1 Temmuz 1878 tarihinde yapılan sekiz maddelik bir ek anlaşmayla, Rusya'nın Kars ve Doğu Anadolu'yu terk etmesi durumunda, İngiltere'nin Kıbrıs'ı tahliye edeceği kayd altına alındı⁹.

Sultan II. Abdülhamid anlaşmayı “*Hukûk-ı şâhâneme hâlel gelmemek şartıyla mu‘âhedeyi tasdîk ederim*” diye onayladığını belirtti¹⁰. Sultan II. Abdülhamid, anlaşmanın yürürlüğe konulması hususunu 13 Temmuz 1878 tarihinde başlayan Berlin Konferansı sonrasına bırakmayı düşünüyor idiyse de, Salisbury'nin tehditleri üzerine imzalamak zorunda kaldı. Bahr-i Sefid Valisi Sâdık Paşa ile Kıbrıs Mutasarrıfı Ahmed Paşa'ya durumu bildirir fermanları götürmekle görevli Sami Paşa, Kıbrıs'a İngiliz donanmasına ait bir filonun 4 Temmuz'da Larnaka Limanı'na varışından sonra ancak 10 Temmuz'da ulaşabildi. Bu vesileyle söz konusu ferman, 12 Temmuz 1878 tarihinde İngiliz amiralin huzurunda okunarak 308 yıllık Osmanlı idaresi sona ermiş oldu¹¹.

Kıbrıs'taki vakıfların bu önemlerine binaen Ek anlaşmada vakıflar konusu da bir hüküm olarak yerini almıştı. İngiliz yönetimi söz konusu anlaşmalara sadık kalmayacaktır. Çok kısa süre zarfında Kıbrıs Türk halkına ait müesseselerin zayıflatılması ve yok edilmesi için Kıbrıs Rum halkı ile organize eylem içinde olacaktır. Savunma Anlaşmasının ekindeki mutabakat metni yeni murahhaslara vakıfların yönetimini denetleme yetkisi vermiştir. Ancak sömürge idaresi murahhaslar kanalı ile vakıfların yönetimine el koymuş ve hukuka aykırı düzenlemeler ile vakıflara ait taşınmaz malların, Kıbrıslı Rumlar tarafından işgal edilmesine olanak sağlamıştır.

Anlaşmaya göre Evkaf Nezareti'nce belirlenecek bir Müslüman Kıbrıs sakini İngiliz yetkililer tarafından atanacak bir delege ile birlikte Kıbrıs'ta bulunan camilere, mezarlıklara, Müslüman okullarına ve diğer dinî kurumlara ait bağış, arazi ve mallarla ilgili faaliyetleri düzenlemesi hususunda görevlendirilmekte ve bu konuda bir usul hayata geçirilmekteydi.

Adanın işgalinden önce Arif Bey Evkaf muhasebecisi¹² olarak görev yapmaktaydı. Arif Bey'in vefatıyla¹³ 16 Temmuz 1878'de Ahmet Hulusi Efendi evkaf muhasebeciliğine

⁹ Kıbrıs Meselesi, Hariciye Nezâreti Neşriyatı, İstanbul, 1335.

¹⁰ İlgili belge Ek-1'de.

¹¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Nâme-i Hümayûn Defteri, Nr. 14, s. 5. Bu konuya ilişkin Soyalp Tamçelik, Kıbrısın İngiliz İdaresine Geçiş (1878-1919) - Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti Arşivine İstinaden Kıbrısın Siyasal Tarihi ile İlgili Bir Belgenin Hukuk, Siyasal ve Siyasal Sosyoloji Açısından Yeniden Değerlendirmesi, KKTC Cumhurbaşkanlığı Yayınları, Lefkoşa, 1997. Bu çalışmada, Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti Arşivine istinaden Kıbrısın siyasî tarihi ile ilgili bir belgenin hukuk, siyasal ve siyasal sosyoloji açısından değerlendirilmesi yapılmıştır.

¹² Evkâf-ı Hümayun Padişahların ve onlara mensup olanların vakıfları manasına gelir. Mütevelliler tayin edildikleri şartlar gereğince vakıf işlerine nezaret ederlerdi. Evkâf vakfın çoğulu olup, Evkâf Muhasebecisi ise vakfin hesap ve

tain edilmişti. Bu tayine İngiliz yönetiminin herhangi bir ret veya itirazı olmamıştı. Zira işgalin ilk döneminde Ek anlaşmanın belirtilen hükmünü uygulayacak bir ortam oluşmamıştı¹⁴.

Kıbrıs İngiliz idaresi Kıbrıs vakıflarını incelemek amacıyla 1878 sonlarına doğru, Lord Gifford, araştırma ve raporlamayla görevlendirildi. Fakat vakıf sistemini hızlı bir inceleme ile anlayabilmek ve kontrol edebilmek mümkün değildi. Bu nedenle hem muhasebeciye yardım etmek, hem de mütevellileri kanuna uymaya zorlamak için, Fuad Efendi¹⁵ başkanlığında 1879 Mayıs'ında Türk ileri gelenlerinden oluşan bir komisyon kuruldu. Aynı yılın Kasım'ında Yüzbaşı Wanchope'a¹⁶ bu konuyu ele alması için emir verildi. Öte yandan İngiliz yönetimini asıl tedirgin eden konu Kıbrıs'taki vakıflardan İstanbul'a para aktarımının gerçekleştiriliyor olmasıydı. Yönetim bunu engellemek için bir takım önlemler almaya çalıştıysa da ilk etapta hesapların tıpkı eskisi gibi gönderilmesine izin verdi¹⁷.

14 Haziran 1880'de vakıfların durumu ile ilgili olarak Kıbrıs Kadısı, Müftü, Evkaf Muhasebecisi, İngiliz üyesi olarak atanan Seager'ın¹⁸ katıldığı ilk toplantı yapıldı. Osmanlı hükümeti ise anlaşma gereği görevlendirmesi gereken delegeyi adaya henüz göndermemişti¹⁹.

İngiliz elçiliği 1880 yılında Bâbîâli'den anlaşma gereği Kıbrıs evkaf yönetimi için delege talep etti. Evkaf Nezaretî Kıbrıs'taki evkaf muhasebecisinden başka ayrıca bir memur tayinine gerek duymadı. Bu yüzden daha önceden muhasebeci atanan Ahmet Hulusi Efendi, Haziran 1881'de delege olarak görevlendirildi²⁰. Bu görevlendirme üzerine Kıbrıs İngiliz yönetimi, evkaf muhasebecisine asıl görevinden başka Bâbîâli'nin özel memuru sıfatını da verebileceklerini düşünmüşlerdi. İngilizler, Ahmet Hulusi Efendi'nin Osmanlı devletinin delegesi olduğunu kabul etmekle birlikte, evkaf muhasebecisi olarak ücretini ödedikleri bu kişinin kendi memurları olduğu görüşündeydiler. Açıkça yüksek komiserlik evkaf muhasebecisini kendi memuru, evkaf delegesini Osmanlı memuru olarak görmekteydi. Hâlbuki Evkaf Nezaretî aynı fikirde değildi. Ona göre, atadığı memur kendisine bağlı olarak her iki görevi de yürütecekti. Bu farklı anlaşılma bir süre sonra sorun olarak ortaya çıktı.

para işlerini yürüten yüksek dereceli bir memurdur. Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, c.1, Milli Eğitim Basımevi, 3. Baskı, İstanbul 1983.s.571.

¹³ Aslen İstanbullu olan Arif Bey vefat ettiğinde ekonomik durumu kötü olduğundan mal varlığı borçlarını karşılamaktaydı. **Kıbrıs Şer'iyye Sicili (KŞS)**, 53, sayfa:174, hük.2.

¹⁴ **BOA., A.MTZ.KB.**, 1311.12.8.(30-14) lef 14; **KMA., MAFE.**, Kutu:3, Dosya:19, Gömlek:59, Belge:1.

¹⁵ Kıbrıs'ta oluşturulan Evkaf Nezaretine Osmanlı Devleti tarafından atanmıştır. Nezarette mütevellî olarak bulunmaktadır.

¹⁶ Kıbrısta bulunan İngiliz kuvvetlerinde görevli bulunmaktadır.

¹⁷ **NA., FO.**, 78/5116, M.B. Seager, **Reports on the Evkaf Properties Cyprus**, Colonial Office, London, May 1883, s.13; Kıbrıs Evkaf İdaresi'nin 1878-1888 hesabı, Bâbîâli'ye 6 Mart 1889 tarihli yazıya ek olarak İngiliz hükümeti tarafından gönderildiğinde, İngiliz hükümeti Evkaf-ı Hümayun Nezaretî'nin 1878 tarihli mukavele gereğince Kıbrıs Evkaf İdaresi'nde bulunan iki azadan birini tayin etme yetkisinden doğan teftiş hakkı dışında "adadaki evkaf masraflarını teftişe hakkı olmasını kabul ve tasdik edemez" demiş ve sadece nezaket icabı olarak belgeleri gönderdiğini bildirmişti. **BOA., HR.SYS.**, 900/48 (Hariciye Nezaretî'ne İngiliz Büyükelçiliğinden gelen 6 Mart 1889 tarihli şifahi takririn tercümesi).

¹⁸ Teğmen M.B. Seager, Salisbury tarafından hukuk konularında danışman olarak adaya gönderilmiş bir memurdu. Kendisi Kıbrıs vakıfları üzerine araştırmalarda bulunmuş ve kapsamlı bir rapor hazırlamıştı. **NA., CO.**, 67/2 s.306.

¹⁹ **NA., FO.**, 78/5116, Seager, **a.g.e.**, s.18.

²⁰ **BOA., HR.SYS.**, 900/42; **NA., FO.**, 78/5116, Seager, **a.g.e.**, s.37.

Bâbiâli 10 Ağustos 1883 tarihinde İngiliz Elçiliğine Hüseyin Ata Efendi'nin Kıbrıs Evkaf Muhasebeciliği 'ne tayin olduğunu bildirdi. Bâbiâli Ata Efendi'ye, Kıbrıs'taki Müslüman vakıfları anlaşma Ek'inin hükümlerince İngiliz memuruyla ittifak içerisinde idare etmesi gerektiğini bildirdi. Kıbrıs hükümeti Ata Efendi'nin tayinini tasdik etmemişse de yüksek komiser O'nu vakıfların idaresi için Müslüman delege olarak tanımayı düşünmekteydi. Yüksek komiser, Hüseyin Ata Efendi'ye anlaşma gereği evkaf delegesini kabul edileceğini; ancak muhasebecilik görevinin evkaf delegesinin yetkisi dâhilinde bulunmadığını öne sürerek muhasebeciliğin eskisi gibi Hulusi Efendi tarafından yerine getirileceğini söyledi²¹.

Bu fikir ayrılığı ile ilgili olarak Bâbiâli İstişare Odası'nın mütalaasına göre, Ek anlaşmanın ikinci maddesinde açıklanan maksat için Evkaf Nezareti tarafından tayin edilecek şahıs sıradan bir memur gibi görülmeyip, İngiliz memuru ile birlikte karar verebilecek bir vekil sıfatını taşımalıdır. Bununla birlikte Nezaret Kıbrıs vakıfları üzerindeki haklarını idare etmek için bir memur tayinine çalışmamalıdır. Zira bu durum bir dereceye kadar mahalli idareye müdahale anlamı taşımaktadır. Gerçi evkaf işlerini bir İngiliz memur ile birlikte idare etmek üzere ada halkından birinin seçilmesi mecburiyeti Kıbrıs Evkaf Müdürlüğü'ne serbestlik tanınması demek ise de İngiltere devleti özel memuru aracılığıyla bu vakıfların idaresine ortak olup, Nezaret de kendi özel memuru vasıtasıyla denetlemek hakkına sahiptir. Vakıfların idaresi Kıbrıs idaresinin diğer şubelerinde olduğu gibi tamamıyla İngilizlere terk edilmemelidir. Eğer Nezaret özel memuru Ata Efendi'den bir bilgi almamış ise yıllık hesapların takdimini veya buna engel olan sebeplerin bildirilmesini öncelikle özel memurundan talep etmelidir. Ata Efendi Hulusi Efendi'nin muhasebecilik görevini iyi bir şekilde yapmadığını araştırmaya, hatta hakkındaki söylentiler doğru ise İngiliz memuru ile birlikte azlettirmeye yetkili olmalıdır²². Her ne kadar iki devletin görüşleri benzer ise de ileriki tarihli Osmanlı uygulamaları İstişare Odası'nın mütalaasını tam anlamıyla yansıtmamaktadır²³.

İngiltere hükümeti ise İstanbul elçiliği aracılığı ile verdiği yazıda Osmanlı görüşüyle örtüşen şu değerlendirmeyi yapmıştı:

Elçiliğimiz Hüseyin Ata Efendi'nin Kıbrıs'ta İslam Evkaf Memuru sıfatıyla görev yapmasına zorluk çıkarılmadığı ve bundan sonra da çıkarılmayacağı hususunda Bâbiâli'ye güvence vermektedir. Bununla birlikte yanlış anlamaya meydan vermemek için elçilik şunu da açıklar ki, evkaf muhasebeciliği ile evkaf memuriyeti büsbütün ayrı görevlerdir. Adanın işgali sırasında muhasebecilik görevi Hulusi Efendi'de idi. O zamandan beri de İngiliz hükümetinin emriyle bu görev yine Hulusi Efendi tarafından yerine getirilmiştir. 1881 senesinde Osmanlı hükümeti, adadaki vakıf mülklerinin idaresi için Hulusi Efendi'yi İslam Evkaf Memuru

²¹BOA., HR.SYS., 900/45; BOA., HR.SYS., 900/42.

²²BOA., HR.SYS., 900/42; BOA., HR.SYS., 900/56.

²³ 1893 yılında Evkaf Nezareti Kıbrıs Evkaf Muhasebeciliği'ne Hacı Hafız Ziyai Efendi'yi atamak istemiş, bu atama İngiliz yönetimi tarafından onaylanmamıştı. BOA., HR.SYS., 900/60.

sıfatıyla tayin etmeye karar verdiğinde Kıbrıs hükümeti buna karşı çıkmamıştır. Osmanlı hükümeti Hulusi Efendi'yi Evkaf Memurluğu'ndan azletmekte serbest ise de Muhasebecilik görevinden azletme yetkisi bulunmamaktadır²⁴.

Belirtildiği gibi Osmanlı yönetimi, evkaf muhasebecisi Hulusi Efendi hakkında çıkan yolsuzluk, kanunlara uymama, İngilizlerle işbirliği yapma gibi şikâyetler²⁵ üzerine İngilizlerin kendi memuru olarak kabul ettiği Hulusi Efendi'yi doğrudan teftiş edip görevden alamamıştı. Bunun yerine bir Osmanlı temsilcisi atayarak İngiliz temsilcisi ile evkaf hesaplarındaki yolsuzluğu tespit edip, bu sayede İngilizlerin Ahmet Hulusi Efendi'yi görevden almalarını düşünmekteydi²⁶.

Bu gelişmeler olurken Ahmet Hulusi Efendi 28 Şubat 1893'ten itibaren beş aylık bir izin almış, yüksek komiser tarafından yerine geçici olarak Lefkoşa ve Girne Kadısı Hüseyin Hüsnü Efendi görevlendirilmişti²⁷.

Mekke'de kolera hastalığına yakalanan Ahmet Hulusi Efendi'nin İzmir'de 26 Ağustos 1893'de vefat etmesi²⁸ üzerine Kıbrıslı Müslümanlar ve Bâbîâli, yerine Hafız Mehmet Ziyai Efendi'nin tayinini arzularken²⁹, İngiliz yönetimi de daha önceden maliye memurluğunda bulunan Mehmet Sadık Efendi'nin³⁰ atanmasını istemekteydi. Yüksek komiserlik, desteklediği bu kişinin muhasebeciliğe tayin edildiği takdirde Osmanlı hükümeti tarafından evkaf delegelisi olarak da görevlendirmesini onaylanacağını duyurdu³¹. İngiliz yönetimi Osmanlı yönetiminin hem muhasebeci hem delege olarak atamayı düşündüğü Hafız Ziya Efendi'yi ise uygun görmedi. Hafız Ziya Efendi atanırsa evkaf muhasebecisinin maaşını kendileri verdiğinden, Osmanlı delegesinin fahri (maaşsız) olarak görev yapacağını belirtti³². İngiliz yönetimi Mehmet Sadık Efendi'yi evkaf muhasebeciliğine atamış ve bu durumu Bâbîâli'ye bildirerek Mehmet Sadık Efendi'nin Osmanlı Hükümeti tarafından Evkaf memurluğuna tayini ümit ettiklerini bildirmişti³³. Nitekim görüşmelerden sonra İngiliz hükümetinin desteklediği Sadık

²⁴BOA., HR.SYS., 900/45.

²⁵BOA., A.MTZ.KB., 1311.12.8 (30-14); BOA., A.MTZ.KB., 1311.12.8 (9-53)

²⁶BOA., A.MTZ.KB., 1311.12.8 (113-44); BOA., HR.SYS., 900/56.

²⁷TheCyprusGazette, 3 Mart1893, Nr. 400, s.2159.

²⁸N.A. FO., 78/5116, Seager, a.g.e., "Yüksek Komiser Walter J. Sendall'dan Ripon Markizi'ne", 28 Ağustos 1893, Nr.211; Mehmet Akif Erdoğan, "Kıbrıslı Hayrisever Bir Türk: Muhassıl Mehmed Ağa İbn Mustafa Ağa", Türk Kültürü, Nr. 393, Ocak 1996, s. 59.

²⁹BOA., İ.HUS., 16/1311.Ra/88; BOA., A.MTZ.KB., 1311.12.8 (9-53).

³⁰ Mehmet Sadık Efendi bu göreve atanmadan önce mâl muhasebecisi ve beytül mâlemîni olarak görev yapmaktaydı. KŞS., 53, Sayfa:24, Hük.1.

³¹ BOA., HR.SYS., 900/59 (İngiltere Büyük Elçiliğinden Hariciye Nezaretine Gelen 21 Teşrin-i Evvel 1893 tarihli şifahi takririn tercümesi)

³²BOA., HR.SYS., 900/60; BOA., A.MTZ.KB., 1311.12.8 (30-14).

³³BOA., HR.SYS., 900/65 (İngiltere Büyük Elçiliğinden Hariciye Nezaretine Gelen 29 Mayıs 1894 tarihli şifahi takririn tercümesi); N.A., CO., 69/2, CyprusMinutes of ExecutiveCouncil, 1886-1890, 23 Mayıs 1894 tarihli oturum.

Efendi Bâbîâli tarafından evkaf delegeliğine atandı³⁴. Sadık Efendi'nin görevi sırasında evkaf işleri ile ilgili olarak Babîâli'ye ve ada yönetimine yoğun şikâyetler meydana geldi³⁵.

Sadık Efendi'nin 1903 yılında vefatı üzerine evkaf delegeliği ile evkaf muhasebeciliği görevleri birbirinden ayrılarak muhasebeciliğe Sadık Efendi'nin oğlu Fahri Bey, Osmanlı evkaf delegeliğine de İrfan Efendi tayin edildi. İrfan Efendi o dönemde İngiliz evkaf delege tercümanlığı görevinde bulunuyordu³⁶. İrfan Efendi göreve başladıktan sonra hakkında yolsuzluk yaptığına dair şikâyetle gündeme geldi. Şikâyetlerin Bâbîâli'de duyulması üzerine Kıbrıs Mahkeme-i Şer'îye Başkâtibi Ahmet Muhittin Efendi irade-i seniyye ile 29 Ağustos 1907'de evkaf delegesini tayin olundu³⁷. Kıbrıs İngiliz yönetimine atamaya dair resmî bir tebliğ yapılmadığından İngiliz hükümeti İrfan Efendi'yi görevine devam ettirdi³⁸. İrfan Efendi bilindiği gibi Osmanlı delegesini olduğundan Kıbrıs İngiliz yönetiminin bu konuda hiçbir yetkisi yoktu. Buna rağmen İngilizler İrfan Efendi'nin görevine devam etmesine müsaade etti.

İrfan Efendi'nin Babîâli tarafından görevden alınması ancak Aralık ayı içerisinde adada duyuldu. Bu konu ada Türk basınında da gündeme gelmişti. Gazetede çıkan habere göre; 20 Recep (1325) tarihli irade-i seniyye ile İrfan Efendi'nin görevden alındığı duyuruldu. Görevden alma ve görevlendirmeye dair padişahın emirleri İrfan Efendi ve yerli hükümete bildirilmişti. Yüksek Komiser bu durumun elçilik aracılığı ile kendilerine bildirilmediğini fakat bu hakkın Osmanlı hükümetine ait olduğunu beyan etmişti. Gazete ada evkaf işleri ile ilgili açıklama yaparak evkafın milletin malı olduğunu, ecdadın din ve millet için harcanmak üzere bağışladıkları özel mallardan oluştuğunu ifade etmişti. Anlaşmaya göre evkaf delegesini seçme hakkı padişaha aitti doğal olarak İngiliz yönetimi bu konuya müdahale etmemesine dair görüşünü yazmıştı³⁹.

Yüksek komiserin Bâbîâli'ye İrfan Efendi'nin "*İngiliz arkadaşına samimi ve faydalı yardımlarda bulunduğu*", şikâyetlerin yüksek komiserliğe yapılması gerektiği, azlinin sadece

³⁴ N.A. FO., 78/5116, Seager, a.g.e., "*Dışişleri Bakanlığı Sekreterliği'nden Başbakanlığa*", 19 Eylül 1894; KMA., MAFE., Kutu:3, Dosya:19, Gömlek:59; Belge:1; N.A., CO., 69/2, *Cyprus Minutes of Executive Council, 1886-1890*, 4 Temmuz 1894 tarihli oturum.

³⁵ Sadık Efendi'nin vakıf idaresi zamanında yönetim giderlerinin arttığına ve uygun olmayan atamaların yapıldığına dair Kavanin Meclisi'nin Müslüman üyeleri tarafından şikâyette bulunulmuştu. BOA., YPRK.AZJ., 48/ 36; Ekim 1907'de Sadık Efendi'nin evkaf bütçesini iyi idare edemediğine dair Kavanin Meclisi'nin Müslüman üyeleri tarafından şikâyette bulunulmuştu. N.A., C.O., 67/125.

³⁶ KMA., MAFE., Kutu:4, Dosya:26, Gömlek:37; Belge:1; KMA., MAFE., Kutu:3, Dosya:19, Gömlek:59; Belge:1.

³⁷ BOA., İrâde-i Evkâf, 1325 B. 20; BOA., DH.MKT., 1125/77.

³⁸ BOA., HR.SYS., 900/82.

³⁹ Harid Fedai, Kıbrıs Gazetesinde dönemin önemli bir Türk gazetesi olan Sünuhat'ı günümüz Türkçesi ile yayınlamaktadır. Sünuhat, 19 Aralık 1907, Nr. 56, *Kıbrıs Gazetesi*, 2 Haziran 2008; Ayrıca Harid Fedai diğer bir çalışmada, İrfan Efendi'nin tekrar göreve gelmesinde Kıbrıs'tan giden heyetin etkili olduğunu dile getirmiştir. Harid Fedai, "*Kıbrıs Heyetinin İstanbul Ziyareti ve Bir Yanılgının Düzeltilmesi*", *Kıbrıs Türk Kültürü, Makaleler-3*, Lefkoşa 2005, s.167-170; İrfan Efendi'nin tekrar göreve gelmesinde bu heyetinde etkisi vardır. Ancak İngiliz Elçilinden Babîâli'ye gönderilen yazıda doğrudan İrfan Efendi'nin göreve iadesi istenmiş ve bu kişi görevine iade edilmişti. Şikâyetlerin sürekli olarak devam etmesi üzerine tekrar İrfan Efendinin görevden alınmasına rağmen İngiliz yönetimi tarafından görevine devam ettirildi. Adanın ilhakından sonra da İrfan Efendi kraliçenin verdiği yetkiye dayanarak Yüksek Komiser tarafından tekrar evkaf delegesini olarak atanmıştı.

Kıbrıs hükümetini değil, Müslüman halkı da üzeceği⁴⁰ görüşlerini öne sürmesi üzerine İrfan Efendi görevine Sadaretçe iade edildi⁴¹. Fakat İrfan Efendi hakkındaki şikâyetler bitmemişti⁴². Sonunda İrfan Efendi tekrar görevden alındıysa da İngiliz yönetimince görevine devam ettirildi⁴³.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile Kıbrıs İngiltere tarafından ilhak edildi. 30 Aralık 1915 tarihinde Kıbrıs resmî gazetesinde yayımlanan kraliçenin emrinde; yüksek komiser tarafından 5 Kasım 1914'den itibaren Kıbrıs vakıflarının yönetimi için İrfan ve Charles Sherwood'un atandığı duyuruldu⁴⁴.

Bu emir üzerine Kıbrıs kadısı yüksek komiserliğe verdiği takirde; emrin İrfan Efendi'nin azledildiği halde memuriyet sıfatının yeniden iade edildiği manasına gelmemesi gerektiğini belirttikten sonra şu soruları sormuştu:

Kraliçe tarafından verilen emir; İslam vakıfları idaresinin eskisi gibi yürütülmesinin sağlanması manasını mı içermektedir, yoksa İslam evkafını bağlı bulunduğu şer'î hükümlerden soyutlayarak vakıfları bağımsız hale getirip istekleri doğrultusunda bir yola sevk etmek anlamında mıdır?⁴⁵

İngiliz yönetimi işgalin ardından Osmanlı yönetimiyle yaşadığı diğer sorunlarda olduğu gibi vakıfların yönetimi ve denetimi konusunda da sorun yaşadı. İngilizler, Ek anlaşmada açık olmayan hükümleri kendi lehinde değerlendirdiler. Osmanlı yönetimi anlaşmadan doğan haklarını kullanmak istediysede bunda muvaffak olamadı. İngiltere vakıf hesabını tutan evkaf muhasebecisini kendi memuru kabul ettirerek, Osmanlı yönetiminin vakıflara müdahalesini engelledi. İrfan Efendi örneğinde olduğu gibi Bâbîâli kendi delegesini görevden almasına rağmen, göreve devam ettirerek bu konudaki usulsüzlüğe yeni boyutlar kazandırdı. İngiliz yönetimi, bu suretle Kıbrıs vakıfları üzerinde istediği tasarrufta bulunmuş, birçok mütevellinin mağduriyetine ve vakıfların gerçek sahibi olan ada İslam ahalisinin din, eğitim, sağlık gibi toplumsal gelişmelerinde geri kalmasına neden olmuştur.

Sonuç

⁴⁰BOA., HR.SYS., 900/82.

⁴¹KMA.,MAFE., Kutu:2, Dosya:17, Gömlek:6, Belge:1.

⁴²KMA.,MAFE., Kutu:2, Dosya:14, Gömlek: 23, Belge: 3; KMA., MAFE., Kutu:2, Dosya:17, Gömlek: 6, Belge: 1.

⁴³KMA.,MAFE., Kutu:4,Dosya:26, Gömlek: 32, Belge: 2-3.

⁴⁴TheCyprusGazette, Extraordinary, 30 Aralık 1915, Nr. 1208, s. 9207.

⁴⁵KMA., MAFE., Kutu:4,Dosya:26, Gömlek: 32; Belge: 4-5-6.

Yaptığımız çalışma İngilizlerin Kıbrıs'ta egemenlik kurması sonrası değişen hayatı vakıflar yönünden irdelemeye çalışmıştır. Yapılan anlaşmalara rağmen Ada'da başlayan yeni süreç bizim önemli veriler ihtiva etmektedir.

Vakıflar konusunda yapılacak çalışmalar, Rum tarafının toprak talepleri karşısında en önemli savunma gücümüz olacaktır. Vakıfların tam manasıyla belirlenmesi ve üzerlerinde yapılacak detaylı çalışmalar, bu hususu tamamlayacaktır. İngilizlerin adaya yerleşmesinden sonra yoğunlaşan vakıflaştırma sayesinde, bugün buraların adımıza tescili gerçekleştirilecek veya iddialar çürütülecektir.

Bölgede vakıflar konusunda yaşanan hadiseler ve Osmanlı Devleti ile İngilizler arasındaki nüfuz mücadelesinde karşılaştığımız ayak oyunları ve stratejik hamleler oldukça ilginçtir. Ada'da yaşayan Türklerin taşınmazları yanısıra gelecek kaygılarının ayyuka çıktığı görülmektedir. Buna paralel görülmektedir ki evden tarlaya, paradan zeytinliğe her şey vakfedilmekte ve uluslararası güvence altına alınmaya çalışılmaktadır. Bunun yanı sıra İngilizlerin bölgedeki Osmanlı hakimiyetini yıkmak adına çalışmalarına bu noktadan başladıkları da dikkat çekmektedir.

Kıbrıs sorununun en önemli aşamasını *toprak ve mülkiyet*⁴⁶ konusu oluşturmaktadır. Kıbrıs Rum tarafı, hükümet ve sivil toplum düzeyinde geliştirdiği ve arkasına aldığı kamuoyu gücüyle, AIHM ve KKTC'de oluşturulan *Mal Tazmin Komisyonu* kanalıyla, 1974 tarihinde terk ettikleri taşınmaz mallar için, Kıbrıslı Rumlar lehinde *mal iadesi* ile birlikte gelir kaybı için *tazminat* kararları alınmasını sağlamaktadır. Bu doğrultuda kapalı Maraş, Kıbrıs Rum girişimlerinin odak noktası haline gelmiştir. Bu noktada amaçlarını tahmin etmek oldukça kolaydır. Kıbrıslı Rumlar tarafından gerçekleştirilmiş vakıf emlak yağmasının aklanması ve Türk askerinin Maraş'tan çekilmesidir!

Son dönemde bu noktada bazı önemli çalışmaların yapıldığını görmekteyiz. Kıbrıs Vakıflar idaresinin çalışmalarını dikkatle takip etmek ve desteklemek gereklidir. Kıbrıs'ta yer alan vakıfların belgesel çekimlerinin yapılması yanında, Türkiye Cumhuriyeti ile imzalanan protokol önemlidir. Karşılıklı işbirliği ve görüş alışverişinin bu konuda önemli olduğu açıktır.

Vakıflar idaresi, adadaki varlığına kastedilen dönemlerde dahi sağladığı sosyal, dinî, kültürel ve ekonomik katkılarıyla Türk toplumunun özünden hiç bir şey kaybetmeden bugünlere ulaşmasını sağlayan Kıbrıs'taki en büyük kuruluştur. Kıbrıs'ta bulunan tarihi eserlerin büyük çoğunluğu vakıfların kontrolü altındadır. Vakıf yoluyla vücuda getirilen cami, mescit, okul, çeşme, sarnıç, su kemerleri, spor tesisleri, hanlar, hamamlar ve daha nice hayır kuruluşları, Vakıflar İdaresi tarafından yaşatılmakta ve gelecek nesillere ulaşması için gayret gösterilmektedir.

⁴⁶ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Soyaloğlu Tamçelik, "Toprak Tavizinin Altında Yatan Gerçekler", **Türk Dünyası Araştırmaları / Turkish World Research**, (1995) 99, s. 79-102.

Dolayısıyla sahip olduğu emlak ve arazi ile Türk toplumunun Kıbrıs'taki toprak politikasında en büyük dayanağı ve garantörü konumundadır. Ayrıca işletmeye açtığı iktisadi kuruluşlar, oteller, turizm tesisleri ve çiftlikler ile kiraya verdiği emlak ve araziden elde ettiği gelirlerle Türk toplumunun kalkınmasına öncülük etmektedir.

Kaynakça**Arşiv Belgeleri**

1. **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), A.MTZ.KB., 1311.12.8 (113-44).**
2. **BOA., A.MTZ.KB., 1311.12.8 (30-14).**
3. **BOA., A.MTZ.KB., 1311.12.8 (30-14).**
4. **BOA., A.MTZ.KB., 1311.12.8 (9-53)**
5. **BOA., A.MTZ.KB., 1311.12.8 (9-53).**
6. **BOA., A.MTZ.KB., 1311.12.8.(30-14) lef 14.**
7. **BOA.,DH.MKT.,1125/77.**
8. **BOA., HR.SYS. 900/45.**
9. **BOA., HR.SYS., 900/42.**
10. **BOA., HR.SYS., 900/42.**
11. **BOA., HR.SYS., 900/42.**
12. **BOA., HR.SYS., 900/45.**
13. **BOA., HR.SYS., 900/48**
14. **BOA., HR.SYS., 900/56.**
15. **BOA., HR.SYS., 900/56.**
16. **BOA., HR.SYS., 900/59.**
17. **BOA., HR.SYS., 900/60.**
18. **BOA., HR.SYS., 900/60.**
19. **BOA., HR.SYS., 900/65.**
20. **BOA., HR.SYS., 900/82.**
21. **BOA., HR.SYS., 900/82.**
22. **BOA.,İ.HUS., 16/1311.Ra/88.**
23. **BOA.,İrâde-i Evkâf, 1325 B. 20.**
24. **BOA., YPRK.AZJ., 48/ 36.**
25. **Kıbrıs Milli Arşivi (KMA),MAFE., Kutu:2, Dosya:14, Gömlek: 23, Belge: 3.**
26. **KMA.,MAFE., Kutu:2, Dosya:17, Gömlek: 6, Belge: 1.**
27. **KMA.,MAFE., Kutu:2, Dosya:17, Gömlek:6, Belge:1.**
28. **KMA., MAFE., Kutu:3, Dosya:19, Gömlek:59, Belge:1.**

29. **KMA.,MAFE.**, Kutu:3, Dosya:19, Gömlek:59; Belge:1.
30. **KMA.,MAFE.**, Kutu:3,Dosya:19, Gömlek:59; Belge:1.
31. **KMA.,MAFE.**, Kutu:4, Dosya:26, Gömlek:37; Belge:1.
32. **KMA.,MAFE.**, Kutu:4,Dosya:26, Gömlek: 32, Belge: 2-3.
33. **KMA.,MAFE.**, Kutu:4,Dosya:26, Gömlek: 32; Belge: 4-5-6.
34. **Kıbrıs Şer'iyeye Sicilleri (KŞS)**, DN.53, sayfa:174, hük.2.
35. **KŞS.**, 53, Sayfa:24, Hük.1.
36. **N.A. FO.**, 78/5116.
37. **N.A. FO.**, 78/5116.
38. **N.A.,C.O.**, 67/125.
39. **N.A., CO.**, 69/2, **CyprusMinutes of ExecutiveCouncil, 1886-1890**, 23 Mayıs 1894 tarihli oturum.
40. **N.A., CO.**, 69/2, **CyprusMinutes of ExecutiveCouncil, 1886-1890**, 4 Temmuz 1894 tarihli oturum.
41. **NA., CO.**, 67/2 s.306.
42. **NA., FO.**, 78/5116, M.B.
43. **NA., FO.**, 78/5116.
44. **NA., FO.**, 78/5116.
- 45.

Kaynak Eserler

İstanbul Külliyyatı, İstanbul Ahkâm Defterleri, İstanbul Vakıf Tarihi, C. I, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul, 1998.

Mustafa Nuri Paşa, **Netâyicu'l-Vukuât**, C. IV, 2. bs. İstanbul, 1327.

M. Hamdi, **Ahkâm-ı Evkaf**, İstanbul 1326.

Pakalın, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, c.1, Milli Eğitim Basımevi, 3. Baskı, İstanbul 1983.

Gazeteler

Kıbrıs Gazetesi, 2 Haziran 2008.

TheCyprusGazette, 3 Mart1893, Nr. 400, s.2159.

Sünühat, 19 Aralık 1907, Nr. 56.

TheCyprusGazette, Extraordinary, 30 Aralık 1915, Nr. 1208, s. 9207.

Kitaplar

Köprülü, M.Fuad, **İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi**, İstanbul1983.

Öztürk, Nazif, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.

Seager, **Reports on the Evkaf Properties Cyprus**, Colonial Office, London, May 1883.

Yediyıldız, Bahattin, **XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi**, TTK Yay, Ankara 2003.

Makaleler

Erdoğan, Mehmet Akif, “*Kıbrıslı Hayırsever Bir Türk: Muhassıl Mehmed Ağa İbn Mustafa Ağa*”, **Türk Kültürü**, Nr. 393, Ocak 1996.

Fedai, Harid, “*Kıbrıs Heyetinin İstanbul Ziyareti ve Bir Yanılgının Düzeltilmesi*”, **Kıbrıs Türk Kültürü, Makaleler-3**, Lefkoşa 2005.

Tamçelik, Soyalp, “Toprak Tavizinin Altında Yatan Gerçekler”, **Türk Dünyası Araştırmaları / Turkish World Research**, (1995) 99, s. 79-102.

Tamçelik, Soyalp, “İktisat Tarihi Perspektifinden Hareketle 19. Yüzyıl Kıbrıs’ında Ekonomik Yapı ve Üretim-Tüketim İlişkileri” (The Economic Structure and Relations of Production and Consumption in Cyprus of the 19th Century from the Perspective of Economic History), **VII. Kıbrıs Araştırmaları Kongresi 4-6 Kasım 2009**, Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları, Doğu Akdeniz Üniversitesi Basımevi, Mağusa, 2010, s. 149-191.

Yediyıldız, Bahaeddin, “Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri 1700-1800”, **Osmanlı Araştırmaları**, C.II, İstanbul, 1982.